

Nostalgi och samvete

Reflektioner kring nostalgi som strategi i berättelser om staden

ANNA SOFIA LUNDGREN
är fil.dr i etnologi och verksam
vid institutionen för kultur och
medier, Umeå universitet. Hon
undervisar och arbetar med pro-
jektet "Offentliga rum. Genus-
perspektiv på staden".

När jag samlade material till mitt projekt om staden som offentlighet stötte jag under arbetet inför ett av kapitlen upprepade gånger på formuleringar som "Inte för att det var bättre förr, men jag tycker nog ändå att i vissa estetiska avseenden bör man bevara... Det handlar ju om identitet också" eller "Människan hör till naturen, det är 'naturligt'. Som det var förr." Kapitlet skulle handla om hur människor hanterar och argumenterar vid förändringar i stadsbilden, och de enkätfrågor som ställdes handlade om upplevelser av staden med visst fokus mot upplevelser av skönhet och fulhet. Till materialet hörde också debatter i lokalpressen, ett antal intervjuer, samt en stadsbildsanalys som utfördes under 1970-talet, med syftet att beskriva Umeå stads byggda identitet (Åkerlind 1986).

Samtliga materialkategorier informerade om att det fanns relativt etablerade sätt att tänka, känna och formulera sig kring dessa frågor. Samtliga kan analyseras i relation till begreppet nostalgi, om man därmed avser ett slags "känslösamt minne" (Johannisson 2001). Kort kan man säga att man i ett nostalgiskt berättande frammanar bilden av en plats och en tid. Den här typen av platser/tider är speciella i sin paradoxala funktion av att existera "på riktigt" men samtidigt utgöra en fantasi i bemärkelsen vara ett flera gånger tolkat och omtolkat minne. Huvudsakligen handlade informanternas utsagor om det förflutna. Här kan man övergripande och lite hårdtaget tala om två förhållningssätt, båda relativt välbekanta. För det första ett som uttrycker motvilja mot allt för stora förändringar och som omhuldar äldre bebyggelse. För det andra ett som skulle kunna beskrivas som en mer urbanistisk hållning där man är mer uttalat för nybyggen, gärna av spektakulär karaktär. I berättel-

serna om den vackra staden hamnade man ofta också i berättelser om naturen, och jag kommer att diskutera även dessa i relation till nostalgi.

Att förhållningssätt till staden kan analyseras i relation till begreppet nostalgi är en möjlighet som på olika sätt förlänt dem romantiskt skimmer men också öppnat för kritik. Det är aspekter av denna nostalgi som den här artikeln behandlar. Jag vill visa hur användandet av nostalgi inte bara är en känsla och en längtan, utan kan ses som en kulturell menings- skapande och ansvarshanterande strategi.

KRITISERAD LÄNGTAN TILLBAKA NOSTALGI OCH KULTURARV

Det första och mer bevarandeintresserade förhållningssättet använde sig återkommande av begrepp som "kulturarv", "identitet" och "kontinuitet" för att legitimera sig. Det är ett förhållningssätt som har en stor folklig förankring, vilket gestaltar sig både genom hur människor reagerar på ingrepp i vad man upplever vara en stads materiella kulturhistoria och genom det stora antal människor som är medlemmar i olika lokala kulturhistoriska föreningar.

Ändå finns det också kritik mot begrepp som "lokalhistoria" och "kulturarv", särskilt när de förekommer i samband med ordet nostalgi. Från vetenskapligt håll består kritiken ofta av dekonstruktioner av historiska förlopp, och dess genealogi är vittförgrenad (Samuel 1994). En del av kritiken tycks handla om hur "kulturarv" förhåller sig till mer etablerad "historisk kunskap". Ett ledmotiv i kritiken är *vulgaritet*; nostalgiska laddningar antas trivialisera det förflutna, och man hakar upp sig på att kulturhistorisk symbolik emellanåt återfinns i postmoderna

och inte sällan kitschiga kombinationer. Kulturarvet sägs därmed sakna autenticitet i så motto att det inte bygger på vetenskapliga undersökningar av vad som faktiskt timat. Kulturarv används dessutom ofta som säljargument framför allt i turistbranschen (se Thufvesson 2002) och denna konsumistiska koppling dras med tvivelaktiga associationer. "Trading on nostalgia" är helt enkelt inget positivt uttryck, men sammanfattar inte desto mindre nageln i ögat på kritiken. Det kan tyckas som att fakta och fiktion ligger i krig. Denna omständighet gör att själva tanken på fiktionens glittrande spektakel eller temaparksliknande estetik med sina teatrala undertoner upplevs stötande (Samuel 1994). När den ovan nämnda stadsbildsanalysen i Umeå presenterades var man noga med att framhålla att vad man eftersträvade inte var en fråga om pastischer, ett påpekande som kan läsas som en medvetenhet om denna laddning.

Kulturarv och de människor som okritiskt framhåller dess betydelse kritiserar emellanåt också just för sin okritiska hållning. Inte bara för att deras bevarandeiver förfalskar någon "sann" historia, utan också för att de tror att en sådan sann historia är möjlig att nå. Omsorg om kulturarvet är dessutom emellanåt inskriven i en samhällsanalys som definierar den som ett tecken på svaghet och rädsla. Ett stort intresse för kulturarv kan tolkas som kännetecknande för ett sjukt samhällstillstånd och för eskapism, och kunde i de debatter jag följde resultera i förklenande uttryck som "nostalgiska drömmar" och "glesbygdsromantik" (*Västerbottens-Kuriren* 19.5. 1989). Denna kritik är formulerad utifrån moderna försanthållanden, där normalitet likställs med visionärt framåtblickande och där romantiserandet av det förflutna förkastas. Vändningen

inåt och bakåt i historien definieras i termer av räddhågsenhet. Verksamt i kritiken finns en modernitetens förhoppning om att människor genom logiskt tänkande ska kunna bortse från det förflutna för att i stället söka nya vägar. Det behöver kanske inte sägas att kritiken såsom den beskrivits här till viss del handlar om att ett modernt förhållningssätt faktiskt kräver detta avståndstagande från sin konstitutive Andre; längtan tillbaka.

Men även om nostalgi (som skällsord) riktats huvudsakligen mot dem som betonat bevarande och kontinuitet finns det anledning att även fundera över det potentiellt nostalgiska i de mer urbanistiska visionerna om exempelvis urban mångfald och förtätning. Låt oss se på vad sättet det är möjligt att tolka även dessa stadsideal i relation till begreppet nostalgi.

NOSTALGI OCH URBANISM

Förespråkarna för en urbanistisk hållning stödde sig på två delvis skilda föreställningar om eller beskrivningar av staden. Å ena sidan en funktionalistisk vilken ser staden som en organism som klarar sig själv bara den får vara och växa ifred.

Jag tror att ingrepp liksom i staden... när man vill bygga för att åstadkomma något hos invånarna... det är dömt att misslyckas. Om man låter städer växa av sig själva, som de gjorde förr, då blir det mer levande.

Å andra sidan lånar den urbanistiska hållningen drag av föreställningar om ett renodlat och materialiserat Gesellschaft, där betoningen ligger på frånvaron av intima relationer.

Ja, herregud, det ska då vara motsatsen till inlandet! En "stad" det är en plats där man slip-

per heja på var och en man möter, där man gör det man ska och allting finns. Variation, alltså, och ingen grannkontroll! Staden ska va' spännande, man ska kunna 'gå in' i staden och försvinna ett tag...

I båda beskrivningarna fanns föreställningar om mångfald inlemmade som en central idé. Men även visionerna om den förtätade och av mångfald präglade storstaden handlade ofta om att rekonstruera föreställningar om det förflutna i nutiden. Det är i flera bemärkelser en förmodern stad, en mystisk och oöverblickbar stad fylld med faror men också (och inte sällan marknadsekonomiska) möjligheter som frammanas. I båda de ovanstående föreställningarna reifieras staden, den blir till ett eget subjekt, eller åtminstone till något som bör försiggå oavsett människors medvetna försök att påverka.

Man kan fråga sig vad det är med denna frånvarande stad, den ihågkomna men förlorade erfarenhet av stadsliv, som den här typen av urbanistiska visioner delvis associerar till. Elizabeth Wilson har skrivit om den moderna planeringens nackdelar. Det handlar om en vittbredd känsla av förlust av det oplanerade, av atmosfär, och det handlar om upphetsningen över stadens spektakel (Wilson 1997; 2001). Kanske kan man tänka sig att den urbanistiska uppskattningen av urban mångfald också är ett romantiserande sprunget ur vetenskapen om det moderna projektets problem, med allt från funktionssepareringens baksidor, till föreställningar kopplade till exempelvis uto-piska fascistiska ideal. Genom den romantiserande – eller nostalgiska – omvägen via föreställningar om historien, återvinns det förflutna. Detta är en rörelse i vilken man återtillägnar sig samtiden (och framtiden!) genom en försäkrande föreställning om igår (Wilson 1997). Naturligtvis

Hur ska man beskriva en stads identitet? Foto: Anders Björkman.

handlar det här också – som alltid när det gäller nostalgi – om det subtila nöjet att imaginärt erfara det förflutna från dagens avskilda ståndpunkt. Till skillnad från de argument i materialet som talade för ett bevarande av rådande stadsordning förlägger emellertid förespråkarna för förändring tydligare sina visioner till framtiden, en framtid radikalt annorlunda nuet. Det framåtblickande som denna diskurs presenterar sig genom är vad som "räddar" den från den kritik som mer tydligt bevarandefrämjande förhållningssätt drabbas av och nostalgin osynliggörs alltså i förändringsförespråkarnas argument.¹

SJÄLVKLAR NATUR

Om längtan efter (aspekter av) det förflutna lätt drar på sig kritik förhåller det

sig annorlunda med förhållningssätten till naturen. Behovet av natur även inom stadskärnorna är – åtminstone bland städernas invånare – ett mer sällan ifrågasatt fenomen. Inte heller i den litteratur och de stadsbyggnadsideal som präglar i dag verksamma planerare intar naturinslag i stadsbilden någon stark ställning (Berglund 1996), vilket möjligen kan tolkas som att naturen samtidigt framstår som både ointressant och självklar.²

Men naturen kan ju vara mer eller mindre inlemmad i det kultiverade landskapet. I en artikel om "den tredje" naturen – en dekorativ natur, förenad med konst med syftet att sprida nöje mer än att vara nyttig – diskuterar Eivor Bucht (1998) föreställningar om naturens roll i staden och på landsbygden.³ Hon beskriver hur det var först under 1700-talet som tanken om försköning av det offentliga

stadsrummet får större uppmärksamhet, och naturen kom att betraktas som något annat än blott produktionsyta. I och med de stora städernas framväxt under 1800-talet börjar grönskan laddas med rekreativ symbolik, och blir en integrerad del i städernas struktur. Symboliskt stod den som motkraft till den tidiga urbanismens baksidor, som trångboddhet, sjukdomar, alkoholism (Bucht 1998; Ödmann, Bucht & Nordström 1982).

Vad gäller dagens förhållningssätt till natur i staden finns flera föreställningar som alla – var för sig eller tillsammans – naturaliserar naturens betydelse för människan. Ulla Berglund visar hur den så kallade "biofiliahypotesen" – föreställningen att människan har en medfödd tendens att fokusera på det levande – sammanfaller med föreställningar om naturens stora betydelse för fysisk och psykisk hälsa, som plats för viktig lek och rekreation, och som symbol för det vi finner meningsfullt (Berglund 1996).

Tittar vi på föreställningar om natur i staden i relation till begreppet nostalgi ser vi att naturen kan symbolisera en längtan till ett slags "förkulturellt" ursprung, på ett liknande vis som den symboliserar en längtan till något okonstlat (en följd av dikotomin natur/kultur). På många sätt är det i dessa bemärkelser frågan om en längtan bort från det moderna nuet, till modernitetens antites.⁴ I denna bemärkelse liknar föreställningarna om naturen i staden de föreställningar som brukar kopplas till bevarandet av kulturarv i allmänhet. Man skulle kunna säga att den blir en symbol för ett alternativ till nuet, en plats dit man kan förlägga drömmar. I de enkäter som jag delade ut våren 2003 tog sig detta uttryck på olika sätt. På frågorna om varför man tyckte det var viktigt eller oviktigt med träd och/eller

grönområden i stan, samt hur man själv använde sig av dem, var det vanligaste svaret att naturen stod för ett lugn, en frizon från stress:

Parker symboliserar lugn och frihet för mig, några få ställen i samhällets kärna där man kopplar av! (#18)

Det är viktigt med grönområden, där går det bra att slappna av och stressa ner [...] Ger ett lugnt intryck. (#10)

Jag älskar parker och tycker att det är jätteviktigt att sådana platser bevaras eftersom de inger liv och lugn och trygghet. Jag brukar ha picknick och ligga och sola i dem. (#23)

Viktigt, för att naturen ger ett intryck av lugn, harmoni. Använder mig utav dessa områden av att promenera, sitta i gräset, lukta/andas in den friska doften av träd/blommor. (#24)

På ett liknande sätt lät ett flertal naturen stå för *liv*:

Utan dessa [parker] skulle Umeå vara en död stad. Naturen ger staden liv & utgör avslappnande mötesplatser för människor. (#36)

Detta refererande till "liv" var inte sällan kopplat till naturens status som konsumismens motsats⁵:

Viktigt att inte helt övertas av den privata konsumismen, en naturlig vitalitet måste vara tillgänglig. [...] Träd är viktigt för att visa en annan sorts liv och interaktion förutan köpare/säljare. Staden och det offentliga rummet kan vara och är så mkt mer än en handelsplats. (#2)

För att ge staden liv. För att inte staden ska bli något slags konsumtionsplats. (#20)

Parker är lungor i staden. Det är därifrån livet kommer. Utan träden o parkerna skulle staden kapitulera under konsumtion. Liv balanserar kapitalismen. (#22)

Det är viktigt för man får ett slags andrum från asfalt och shopping. Har suttit i gräset och solat. Pratad med någon vän. (#26)

Som vi ser handlar det här inte om nostalgi i ordets vanliga bemärkelse. Parker och träd i städerna är ju faktiska, de finns där, och uppskattningen av dem beskriver egentligen ingen längtan någon annanstans, eller till någon annan tid. Ändå framställs dessa parker och träd som vore de just av en annan dimension. Staden och naturen – även om vi får hålla i minnet att distinktionen däremellan låg inbäddad i själva enkätfrågorna – laddas på så vis att staden framstår som ett visserligen kritiserat men ändå normalt tillstånd av vardagsliv, medan naturen skrivs fram som detta vardagslivs nödvändiga alternativ. I den meningen skrivs naturen fram som en slags "överbyggnad" till den bas som utgörs av arbete, konsumtion och stress, men utgör samtidigt själva den nödvändiga bas (eller ventil?) förutan vilken staden och samhällslivet inte skulle kunna fortgå.

Den starka poängtering av stadsnaturens stora betydelse som enkätsvaren gav var dock emellanåt också kombinerad med antydningar om ett förr...

Jag tycker i allmänhet att det är för lite träd och parker i alla städer. Människan hör till naturen, det är "naturligt". Som det var förr. Det tycker jag är bra och fint. Man ska kunna vara i natur även i stan. Vackert. Utan parker blir staden "kommunistisk" – tråkig. (#22)

...en lokal historia...

Parker är fina, en bit orörd natur som behövs. [...] Träden är fina och påminner om vår historia "björkarnas stad". (#1)

...eller till ett "annat" och mer "naturligt" tillstånd:

Naturen är naturligt upplever man och det ger ett avslappnat intryck. (#24)

Här anger "förr" platsen för en mer "naturlig" koppling mellan människa och natur. Naturen är mer naturlig än staden, och i detta naturliga tycks kvaliteter finnas som inte är möjliga att ifrågasätta. Satt i denna position framstår den som på samma gång ursprunglig och hotad – den framställs ju som något nödvändigt att *bevaka* i staden, och något som *en gång* intagit en mindre marginell position. Därigenom blir det också möjligt att tala om den i termer av ett slags längtan, ett slags nostalgi, inte bara efter naturen i sig, utan också efter ett förhållningssätt till den och till livet självt som antas ha försvunnit.

REKONSTRUKTIV OCH REFLEXIV NOSTALGI

Möjligen är det så att längtan är något som måste betraktas som djupt mänskligt, som kanske alltid varit och alltid kommer att fortfara. Svetlana Boym ser två olika sorters nostalgi som karakteriserar människors relationer till de föreställningar som man hyser längtan till: rekonstruktiv och reflexiv nostalgi (Boym 2001).⁶ Den rekonstruktiva nostalgin betonar *nostos* – hemmet, platsen – och syftar till ett återvändande till denna antingen genom resa (om platsen finns på annat ställe) eller återställande, rekonstruktion (om platsen har förändrats). Det kan handla om att restaurera gamla monument och byggnader, att riva nya störande inslag i stadsbilden eller att återuppta – eller uppfinna nya(!) – gamla traditioner. Den rekonstruktiva nostalgin upplever i detta återställande projekt sällan att det handlar

om nostalgi. Man tar snarare sitt uppdrag på blodigt allvar.

I den reflexiva nostalgin betonas där-
emot *algos* – förlusten, smärtan. Här
handlar det inte om att återförenas med
en plats eller att återställa den till sitt ur-
sprungliga skick, utan snarare om att be-
finna sig i ett bitterljuvt tillstånd av frag-
mentariska och omhuldade minnesbilder.
Tvärtemot den rekonstruktiva nostalgin
tycks den också mer medveten om sitt
 eget nostalgiska drag, den kan till och
med ironisera över sin egen längtan och
acceptera att det är just *längtan* och inte
dess objekt som står i fokus.

Närgranskar man de nostalgiska dis-
kurser som återfinns i mitt material ser
man snart att de flesta har drag av båda
dessa typer av nostalgi. Varje diskurs ut-
går emellertid huvudsakligen från en av
dem. Man skulle till och med kunna sär-
skilja dem just genom att de använder sig
av olika berättartekniker. Även om det är
kritiken mot samma förslag (t.ex. att riva)
som triggar igång dem kommer de att be-
rätta olika berättelser om hur förslaget
ska förstås och hur man bör agera i rela-
tion till förslaget. Den rekonstruktive
nostalgikern berättar om gemensamma
symboler och kultur med syftet att bevara
dessa för att "komma hem", medan den
reflexive orienterar sig mer mot indivi-
duella berättelser som vittnar om minnes-
detaljer men som inte så mycket handlar
om själva hemkomsten (jfr Boym 2001).

Vad gäller förhållningssätt till det för-
flutna var det helt övergripande de som
var intresserade att bevara eller återupp-
bygga gamla kulturvärden som använde
sig av den rekonstruktiva nostalgin. Mot-
ståndarna till olika förändringsförslag
liksom hela stadsbilsanalysen berättade
historier om det gamla Umeås identitet
och behovet av att återskapa denna identi-

tet igen. Man skulle kunna tala om Umeå
stads behov av att finna sig själv, sin iden-
titet, sin materiella form. Arbetet med
detta kunde ske så att säga "passivt", ge-
nom att säga nej till höghusbyggen, och
mer "aktivt" genom att i nybyggnationer
anamma de förslag som bl.a. stadsbils-
analysen gav. Även om denna typ av no-
stalggi som vi nyss sett inte ofta erkänner
sitt nostalgiska patos tycks man, i alla fall
vad gäller stadsbilsanalysen, ha varit för-
beredd på kritiken. Man var som tidigare
påpekats tydlig med att man inte ville
bygga upp det gamla eller göra pastischer,
utan att man ville plocka russinerna ur det
förflutnas kaka och införliva dem i ny och
modern byggnadstradition. I stadsbils-
analysens fall handlade det säkert också
om en äkta uppskattning av delar av funk-
tionalismen och alls inte bara om ett sätt
att slippa nostalgikritiken.

I de motståndarargument som framför-
des av allmänheten fanns det emellertid
exempel även på en mer reflexivt färgad
nostalggi. Man gav uttryck för starka kän-
slor vad gäller behovet av kontinuitet med
det förflutna, där längtan efter gemen-
skap – med andra umebor, men också med
stadens bebyggelse – tycktes central mer
för själva gemenskapen än för dess inne-
håll och specifika form. Var man emot
höga hus handlade det mindre om att
några sådana inte fanns i "det gamla
Umeå", och mer om att man förknippade
dem med alla storstadens negativa kon-
notationer.

Förespråkarna för förändringar skulle i
den mån det kan kallas nostalgiskt även
de kunna sägas använda sig av en
(re)konstruktiv nostalgisk berättarstil.
Här är emellertid re:et av en annan ka-
rakter än nyss (och därför satt inom pa-
rentes). Det handlar om att med nya for-
mer åstadkomma värden som man anser

vara viktiga för framtiden, men som delvis kan hämtas ur föreställningar om det förflutna och framför allt i nostalgins föreställningsvärld om vad dessa värden innebär. En informant skrev:

Det är viktigt att en stad följer med utvecklingen. Jag gillar höghus. För att en stad ska kunna bli en storstad med allt vad det innebär måste den också bli så stor att folk är överallt hela tiden. Att de bor i centrum och att det finns så mycket fik och så att träffa vänner och bekanta på. Jag tror att vad Umeå saknar är en offentlig miljö där folk lär känna varann och det är gemytligt och för det måste stan växa. Den måste bli spännande också, typ ha 'farliga kvarter' och så. Mellanstaden blir en död stad, liksom inlandsstäder... (#22)

"Träffa vänner och bekanta", "lär känna varann", "gemytligt" och "farliga kvarter". Det är fraser som både andas vad man i allmänhet skulle kalla småstadskarakteristika, bortsett möjligen från de farliga kvarteren. Referensen till dessa är dock också nostalgiska i sitt sätt att romantisera deras förekomst (det är "spännande") och bortse från den sociala skiktning som vanligen föregår förekomsten av denna typ av platser.

Vad gäller alla de som uttryckte en vilja att bevara naturen och som poängterade naturens betydelse som en viktig del av mänskligt liv även inuti stadskärnorna kan man tala om en rekonstruktiv nostalgi i så måtto att man tydligt önskade bevara de nuvarande naturområdena. När det gällde mer allmänna omdömen om naturen var känslan dock mer reflexivt nostalgiskt färgad. Framför allt är denna hållning och berättarteknik synlig i enkätfrågorna där man inte reagerade i en sakfråga, utan svarade mer allmänt. Här var känslouttrycken generellt ganska starka. Allmänt sanktionerade åsikter om naturens betydelse för mänskligheten tolkades

om och levererades i egna tappningar. De var inte sällan kopplade till egna erfarenheter och upplevelser. Vad som var tydligt var emellertid att det i enkätsvaren relativt ofta förekom ironiska blinkningar. Man betraktade sina egna svar så att säga utifrån och kommenterade dem från en utanförståendes position. Detta kunde gälla huruvida en park egentligen kan betraktas som natur med tanke på den starka inslaget av plantering (=kultur), det paradoxala i att man saknar skog i en stad, eller att man saknar naturen fast man menar sig egentligen aldrig ha varit i den.

Detta särskiljande mellan två sorters nostalgi sätter fingret på två punkter i den nostalgiska känslan. Å ena sidan urskiljs imperativen för handling där den rekonstruktiva nostalgien är snabbare att kräva det efterlängttade "återställandet", medan den reflexiva snarare in i det sista avvärjer ett faktiskt närmande till det begärliga. Å andra sidan markerar distinktionen den nostalgiska känslans beroende av två sorters minnen, kollektivt/allmänt och individuellt/specifikt, där den rekonstruktiva nostalgien lutar sig något mer mot det förra och den reflexiva något mer mot det senare (Boym 2001).

MINNESPLATSER

Städer förändras ständigt. Ofta är processen synlig både "för ögat" och genom att den orsakar debatter. Men även när det gäller mindre omdaningar blir förändringen en del av ett kollektivt minne⁷, eftersom förändringar ofta lämnar spår i form av t.ex. fotografier, kvarblivna gatstumpar eller texter. Paradoxalt nog kan dessa spår av förändring intensifiera minnet av det förflutna, snarare än att utplåna det (Wilson 1997). Ett gammalt hus som

rivits men som finns kvar på fotografi uppbådar ofta mer beundran och fler berättelser än ett liknande hus som står kvar. Spåret av förändring berör människor och detta är inte konstigt. Obehaget i det oåterkalleligas faktum får många att vilja stoppa tiden.

Karin Johannisson skriver i en passus att man bara kan vara nostalgisk till det man själv minns. Det handlar om att återvända inuti sin egen historia (2001b). I denna artikel har jag använt mig av ett mer lättsinnigt förhållningssätt till den nostalgiska känslans eller argumentationens möjligheter. I de exempel som givits – både vad gäller längtan till det förflutna och till naturen – är det inte objektet i sig man erfarit och nu saknar. Det handlar snarare om *föreställningen om* eller *det kollektiva minnet av* dessa fenomen och vad de betyder. Exempelen andas en önskan om att låta föreställningar om och estetiska aspekter av det förflutna – både avseende bebyggelse och förhållningssätt till naturen – berika stadsrummet i dag. Stadsbildsanalysens efterfrågade kraftigt tilltagna taksprång och vitmålade staket kunna ses som exempel på sådana symboler som Pierre Nora (2001) menar att minnet reducerats till i det moderna. Dessa symboler kan i sin tur ses som "minnesplatser"; fenomen som försäkrar oss att åtminstone bitar ur det förflutna återvinns och blir tillgängligt för våra framtida sinnen. I denna önskans bakgrund finns också en förvissning om att det finns en förbindelse mellan den materiella staden och det urbana livet (se t.ex. Lefebvre 1983; Ramirez 1993).

I användandet av föreställningar om det förflutna i beskrivningen av den eftertraktade staden finns naturligtvis en kritik av den period som ligger mellan detta förflutna och nuet. Vad är det för en typ

av kritik? Huvudsakligen är det den moderna funktionalismen som ställs som ansvarig för den stad som man känner sig missnöjd med: funktionalismen med sin funktionsseparering och massproduktion, och med dess byggande av stora varuhus i många städers centrum. Denna kritik, och det romantiserade längtande efter vad som föregick det kritiserade, är inte enbart estetiskt ("Modernismen/funktionalismen är ful") och/eller identitetspolitiskt ("Vi saknar känslan av rötter") motiverat. Där finns också emellanåt ett stänk av dåligt samvete inblandat, eller rättare sagt, där finns en oroande (om än oftast outtalad) medvetenhet om den kritiserade periodens betydelse för möjligheten att befinna sig i dagens kritiska position, för ens egen möjlighet att tillägna sig en kritisk hållning.

IMPERIALISTISK NOSTALGI

Ett begrepp som lätt infinner sig i analysen av denna känsla (det dåliga samvetet, den oroande medvetenheten) är Renato Rosaldos (1989) "imperialistisk nostalgi". Begreppet kan sägas ha två möjliga tolkningar, varav den senare är den egentliga. Vi börjar emellertid med den första som i Rosaldos framställning bara utgör en inledande bakgrundsteckning till hans skäl till att diskutera begreppet.

Den första tolkningen handlar om den nostalgi som emellanåt återfinns i filmer som utspelar sig under själva imperialismen, i vilka det vita koloniala samhället framställs som anständigt och ordentligt. Den nostalgiska sinnesstämningen gör att de sneda maktrelationer mellan raserna som avporträtteras framstår som oskyldiga och rena. Man skulle också kunna jämföra med de vågor av nostalgi – ostalgi – som på senare tid omslutit den kommu-

nistiska eran och som tagit sig uttryck i kultförklaringar av gamla minnesladdade föremål (som t.ex. militära märken) eller bilar (t.ex. den östtyska Trabanten). Det handlar i båda fallen om efterhandsromantiseringar som med sin reflexivt nostalgiska laddning tjänar (det implicita) syftet att dölja de maktrelationer som skapade den eftertraktade perioden och påverkade dem som levde där och då. Efterhandsromantiseringarna osynliggör alltså ånyo själva kolonisationen/maktrelationen på ett sätt som också omskapar minnet av händelsen eller perioden. Vad gäller synen på naturen och det förflutna handlar det här om nostalgiska avporträtteringar av hur man tänker sig att människans relationer till dessa fenomen en gång såg ut. Nostalgin består inte sällan av utsagor om mer okomplicerade relationer, och framställningarna får sin kraft delvis genom att utgöra kontraster till nuet.

Den andra och mer ackurata innebörden av begreppet imperialistisk nostalgi bearbetar egentligen någonting helt annat. Här menar Rosaldo att begreppet avser en särskild sorts nostalgi som handlar om att människor sörjer förlusten av något de själva har förstört. Det är alltså en känsla av *medskyldighet* som tynger den som drömmer sig tillbaka till föreställningarna om hur det var *då* – i Rosaldos fall innan kolonialiseringen förändrade allting (Rosaldo 1989).

Vad gäller nostalgin kring det förflutna och kring naturen kan den tolkas på ett liknande sätt. Den bygger på en längtan till det som en gång var, eller snarare till föreställningarna om detta tillstånd, men också på en medvetenhet om att man själv – eller åtminstone ens relativa kulturella samtid – är medskyldig till den inträffade förändringen. För att kunna befinna sig där man gör, med de moderna bekväm-

ligheter som man har och det tänkande som man på grund av den kulturella utvecklingen har kunnat tillgodogöra sig, är man beroende av just de förändringar som man nu kritiserar. Eller som en informant uttryckte sig: *

Jag tror att äldre kanske saknar hur det var förr. Men vi har våra moderna liv pga att vi gjort oss av med en del av det gamla. Jag vill leva modernt, men jag vill också att det ska vara som förr. Jag vill *ha* kakan o äta den!! Men man borde göra mer för naturen t.ex. Man borde!!! (#22)

Detta är en paradoxal känsla som kan förefalla svår att hantera. Kritiken leder ju till att vi i vår civilisations- eller kulturkritik avslöjar oss inför oss själva som deltagare i det tvivelaktiga projektet att vilja ha det Andra som det var (alltså, som vår föreställning om hur det var), utan att inbjuda till ömsesidig förändring, eller rättare sagt, med en vilja att ha det Andras (men inte det egna) förändring ogjord. Imperialistisk nostalgi avser att beskriva hur vi ideologiskt arbetar med en förklaring som vi kan leva med. Den nostalgiska känslans ömhetskaraktär drar här uppmärksamheten från det åminda förloppets fundamentala ojämlikhet och inneboende frågor om skuldbördan. På detta sätt arbetar den ideologiska diskursen genom selektion av minnet och en ny nostalgisk laddning av det, snarare än genom tydligt förtryck (Rosaldo 1989).

Vad gäller nostalgin för natur och historia i Umeå är visserligen avslöjandet om den bemantlade skuldbördan inte lika känslig. Det finns inga uppenbara ideologiska skäl att förtiga att vi i moderniseringsprocessen förändrat relationen till naturen och att vi i flera bemärkelser har klippt den uppenbara kontinuiteten med det förflutna. Ändå lurar medvetenheten

(eller misstanken) att återupprättandet av dessa relationer – till naturen och till det förflutna – är möjliga för den som själv beslutar sig för att göra det. Visst finns det också kollektiva ambitioner så som hembygds- och naturskyddsföreningar, men även beslutet att gå med i dessa kräver ett aktivt ställningstagande av individen. Det minne som vi åstundar har tagit karaktären av historia i Noras (2001) bemärkelse, och tillägnandet av historia är mer av ett projekt än ett självklart tillstånd. Sålunda kan man om man använder begreppet imperialistisk nostalgi på människors längtan efter (föreställningar om) naturen och historisk kontinuitet se att den medskyldighet som begreppet påpekar är tudelad.

Det handlar som sagt om samtidens, och därigenom ens egen, skuld till att naturen och historien inte är självklara delar av våra liv. Men det handlar också om en medvetenhet om att återupprättandet ligger på mig och mina aktiva val, vilket ger dåligt samvete om/när man inte gör något åt det, när man i stället dagligen njuter den moderna stadens fördelar. Det är således i någon mening ett moraliskt imperativ som desperationen i föregående citat sätter fingret på: "Jag vill *ha* kakan och äta den!! Men man borde göra nåt för naturen t.ex. Man borde!!!"

Här kan "kulturell smärtlindring"⁸ användas för att förklara hur vi stöter bort kunskapen om vissa sammanhang eftersom vi upplever att den skulle kräva allt för mycket av oss som individer, medan "imperialistisk nostalgi" beskriver den (ideologiska) metod vi använder för att ändå kunna tala om våra problem och upplevda behov. I denna smärtlindrande funktion förmår den imperialistiska – och huvudsakligen reflexiva – nostalgin att dölja det egna ansvaret samtidigt som den

i bästa fall gör det möjligt att lyfta upp relevanta frågor på bordet.

NOTER

- ¹ Detta betyder inte att "den urbana postmodernismen" helt undgått kritiken, se t.ex. Robins 1993.
- ² Ointressant eftersom inget skrivs om den, och självklar eftersom vi vet att det i de flesta nybyggda områden ändå finns planerad växtlighet.
- ³ Bucht lånar begreppet "den tredje naturen" av Jacopo Bonfadio som under 1500-talet använde det för att beskriva trädgårdens natur. Begreppet ska förstås i relation till det av Cicero myntade begreppet "den andra naturen", avsett för kulturlandskapet. Den "första natur" som impliceras är en natur som inte bearbetats av människan. Bucht vill i sin artikel visa hur dagens åberopande av ett ålderdomligt kulturlandskap och en biologisk mångfald genealogiskt hänger samman med 1700- och 1800-talens tänkande kring och konstruerande av ideallandskap.
- ⁴ Även om längtan riktar sig bort från det moderna, väljer jag alltså att se *själva längtan* som ett modernt uttryck, eller rättare sagt, som ett fenomen som helst bör förstås som en nödvändig och t.o.m. konstitutiv del av den moderna diskursordningen.
- ⁵ Konsumtionens arkitektur har varit starkt ifrågasatt även utan vidare referenser till naturen eller växtligheten i städerna. Arkitekturskribent Eva Eriksson (1991) menar att det var varuhusen som sprängde sönder och trivialiserade stadskärnorna, och att planerarna var medskyldiga till detta.
- ⁶ Svetlana Boym skriver på engelska och använder sig av orden "restorative" och "reflective". I en artikel i *Svenska Dagbladet* (Johannisson 2001a) används översättningen "rekonstruktiv" och "reflexiv", vilket är skälet till att även jag gör så.
- ⁷ Jag använder begreppet "kollektivt" minne för att peka på en relativt allmänt hållen uppfattning om "hur det var", även i fall då personerna ifråga inte själva upplevt det refererade "förret". Att minnas – oavsett om det avser privat eller kollektivt – kan ses som en sorteringsverksamhet där somliga saker betonas på andras bekostnad, och där varje hågkommen detalj genomgår en tolkningsprocess som får den att verka någorlunda trolig och begriplig.

⁸ Kulturell smärtlindring (*cultural anesthesia*) (Feldman 1994) är en praktik som opererar genom att man i berättandet av ett händelseförlopp bortser från strukturella och kontextuella omständigheter och förklaringar för att i stället fokusera detaljer och individförklaringar. På detta sätt döljs – liksom är fallet med den imperialistiska nostalgin – maktrelationer och övergripande ansvarsfrågor.

LITTERATUR

- Berglund, Ulla, 1996. *Perspektiv på stadens natur*. Stockholm: KTH.
- Boym, Svetlana, 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Bucht, Eivor, 1998. "Den första, andra och tredje naturen. Föreställningar om naturens roll i staden och på landsbygden." I: Pettersson, Richard & Sörlin, Sverker (red.), *Miljön och det förflutna. Landskap, minnen, värden*. Institutionen för idéhistoria: Umeå universitet.
- Eriksson, Eva, 1991. "Svenska städer 1950–90. Några lärdomar." I: *Tidskriften 90-tal. Om litteratur och konst*, nr 4 1991.
- Feldman, Allen, 1994. "On Cultural Anesthesia: From Desert Storm to Rodney King." I: *American Ethnologist, The Journal of the American Ethnological Society*, Gidlund, vol. 21, nr 2.
- Gidlund, Janerik, 1989. "Privat kapitalgarant för Umeås fortsatta utveckling." I: *Västerbottens-Kuriren* 19.5. 1989.
- Johannisson, Karin, 2001a. "Nostalg som bot mot glömskans vilshenhet." I: *Svenska Dagbladet* 24.10. 2001.
- Johannisson, Karin, 2001b. *Nostalgia. En känslas historia*. Stockholm: Bonnier essä.
- Lefebvre, Henri, 1983. *Staden som rättighet*. Stockholm: Bokomotiv.
- Nora, Pierre, 2001. "Mellan minne och historia." I: Sörlin, Sverker (red.), *Nationens röst. Texter om nationalismens teori och praktik*. Stockholm: NS Förlag. Artikeln är tidigare publicerad i *Representations* nr 26, 1989.
- Ramírez, José Luis, 1993. "Stadens dubbla betydelse eller Stadsbyggnad som logik och som retorik." I: *Nordisk arkitekturforskning* 1993 nr 4.
- Robins, Kevin, 1993. "Prisoners of the City: Whatever Could a Postmodern City Be?" I: Carter, Erica; Donald, James & Squires, Judith (eds), *Space and Place. Theories of Identity and Location*. London: Lawrence & Wishart.
- Rosaldo, Renato, 1989. *Culture and Truth. The Remaking of Social Analysis*. Boston: Beacon Press.
- Samuel, Raphael, 1994. *Theatres of Memory*. Volume 1: Past and Present in Contemporary Culture. London & New York: Verso.
- Thufvesson, Ola, 2002. "Stadsmiljö som upplevelserum." I: O'Dell, Tom (red.), *Upplevelsens materialitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Wilson, Elizabeth, 1997. "Looking Backward. Nostalgia and the City." I: Westwood, Sally & Williams, John (eds), *Imagining Cities. Scripts, Signs, Memory*. London & New York: Routledge.
- Wilson, Elizabeth, 2001. *The Contradictions of Culture. Cities, Culture, Women*. London: Sage.
- Åkerlind, Hans, 1986. *Nya hus i Umeå 1977–87. Tio års sökande efter egenart och karaktär*. Stadsarkitektkontoret i Umeå.
- Ödmann, Ella; Bucht, Eivor & Nordström, Maria, 1982. *Vildmarken och välfärden. Om naturskyddslagstiftningens tillkomst*. Lund: Liber.

SUMMARY

Nostalgia and Conscience

Reflections on nostalgia as strategy in tales of the city

People often have strong feelings about changes in the cities. This article deals with questions on how notions of the city can be analysed in relation to nostalgia to enhance the fact that nostalgic views are always constructed in the present, and that they depend on the very changes between past and present which they criticize. Three kinds of nostalgia are discerned. Restorative nostalgia which proposes to rebuild the lost "home" and patch up the memory gaps. Reflective nostalgia which dwells in longing and loss, the imperfect process of longing. To understand the way the informants talk about what they want cities to be – whether they talk about qualities in the past or hopes for the future – I also use Renato Rosaldos term imperialistic nostalgia to indicate how nostalgia can be said to both indicate and effectively hide a responsibility. The tenderness that accompanies the nostalgic feeling draws away the attention from the sometimes fundamental inequality and inherent question of guilt possibly surrounding the remembered event.